

BETHLEN MIKLÓS ÉS A HÍRNÉV

(A Pufendorf-recepció¹ problémája)

Jelen tanulmány a Bethlen Miklós *Önéletírását (Élete leírása magától)* bevezető *Előljáró beszéd* alig egy oldalnyi részének elemzésére tesz kísérletet. Az elemzés során bizonyos filozófiai témákat fogok érinteni, de kiindulópontom mégis irodalomtudományi jellegű volt, amennyiben kifejezetten forráskritikai analízist szerettem volna nyújtani. E kitűzött céllal kapcsolatban be kell vallanom, hogy előadásom nem lesz képes véglegesen feltárni azokat a szövegeket és szerzőiket, akikre Bethlen akár csak az általam elemzendő rövid rész megírásakor is támaszkodhatott. Mindenesre remélem, hogy az itt következő gondolatmenet képes lesz legalább valamiféle orientációt nyújtani ahhoz, hogy milyen irányba induljunk, amikor az 1772 előtti magyar irodalom egyik – kiadása óta – legolvasottabb szövegének filozófiai forrásait kívánjuk feltérképezni.²

2. Rekonstrukció

Közismert, hogy az *Előljáró beszéd* az autobiográfia apológiájának céljából íródik. Bethlen itt kétféle történet-koncepciót különböztet meg. Az egyik történelem Bethlen saját, *privát* története, mely történet hitelességének problémája teológiai perspektívába helyeződik: ha az autobiográfia az olvasó számára alig hihető dolgokat is elő fog adni („némely dolgokat alig hihet el az olvasó”),³ akkor a világi események eme valószínűtlensége a szerző Istenhez való apellációja által kompenzálódik. A szubjektív emlékezetben konstituálódó múlt a vallásos lelkiismeret mozzanatával tesz szert ontológiai súlyra. Ezzel áll szemben a másik történet, a maga nyilvános politikai nyelv hordozta narratívájával.

¹ A Pufendorf-recepció kérdését tudomásom szerint egyedül Tóth Zsombor vetette fel sejtésszerűen a *Columba Noe* elemzése közben. Vö. TÓTH Zsombor, *Emlékirat és patriotizmus: Bethlen Miklós és Cserei Mihály regionalizmusa = Nyelv, lelkeség és regionalitás a közép- és kora újkorban*, szerk. GÁBOR Csilla, KORONDI Ágnes, LUFFY Katalin, TÓTH Zsombor, BALOGH F. András, Kolozsvár, 2013, 365–383, valamint TÓTH Zsombor, *Bírák Könyve 21: az applikáció nehézségeiről... A Nagybíró vs. Bethlen affér (újra)értelmezése: Esettanulmány = T. Zs., A történelmem terhe*, Kolozsvár, Komp Press, 2006, 135–167. Kifejezett állásfoglalás a Pufendorf- és a szerződéselméleti tradíció recepcióval szemben: LACZHÁZY Gyula, *Szenvedély, jellem és morál Bethlen Miklós önéletírásában = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. BALÁZS Mihály, GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2007, 249. A szövegből Apáczai, a sztoa, Descartes, Szent Ágoston ismerete dokumentálható. Érdekes, hogy Grotius vagy Pufendorf természetjogi elméletének nincs nyoma az önéletírásban, jóllehet Bethlen Grotius elméletét tanulta Pufendorftól Heidelbergben.

² Az *Előljáró beszéd* szövegalkajával kapcsolatos filológiai aggályaimat ezúttal figyelmen kívül hagyom, a szövegre a Magyar Remekírók sorozatban közölt változatban hivatkozom: BETHLEN Miklós *Élete leírása magától = KEMÉNY János és BETHLEN Miklós művei*, a szöveget gondozta V. WINDISCH Éva, Bp., Szépirodalmi, 1980, 400–981, az *Előljáró beszéd* a 401–483 lapokon olvasható.

³ BETHLEN, *i.m.*, 403.

Az első fejezet további témáinak tárgyalását ezúttal mellőzöm, a szakirodalom eleget és magas színvonalon foglalkozott ezekkel.

A szekuláris világ nyilvános politikai terének kontextusában veszi szemügyre Bethlen a világi hírnevet. Az *Előljáró beszéd* első szembeötlő tanulsága, hogy mielőtt az e hírnév legfontosabb konstituenteként a *becsület* morálfilozófiai tárgyalásába kezdene, a *hírnevet*⁴ mint a politikai szféra alapjelenségét nyelvfilozófiai szempontból közelíti meg. Vagyis: Bethlen számára a külső, a politikai nyelvhasználatban kiformalódó történelem *lételméletének, ontológiai státuszának* kérdése *nyelvfilozófiai* kérdés. Kiindulópontja a „hír” definíciója, idézzük fel Bethlen ismert passzusát!

A hír közönségesen nem egyéb, hanem két embernek egymással más harmadik embernek, vagy állatnak, dolognak állapotjáról, minémúségéről vagy cselekedeteiről való beszéde, írása, vagy akármi formában való közlése.⁵

Míthogy a hír alapvetően kommunikatív kontextusban kerül meghatározásra (figyeljünk fel Bethlen egyértelmű megfogalmazására: „ez a hír definitiója”⁶!), így a gondolatmenet középpontjába a hírnév nyelvi jellege kerül, amennyiben különösebb átvezetés nélkül a nyelvi megnyilvánulások alapegységének, a tág értelemben vett *név* meghatározására tér rá, mely alatt nem csak tulajdonnevet, hanem általában névszót ért:

A név az emberektől a dolgok vagy emberek egymástól való megkülönböztetésére és annak jobban való megismerésére és mással is megismertetésére találtatott, szerzetetett jegy [...].⁷

E megnevezések, jelek

mind csak olyan jegy, amely téged s engem segít arra, hogy azokról az én elmém s a tiéd jobban gondolkozhassunk és arról való gondolatunkat a szükséghez képest egymással közölhessük.⁸

A definíció némileg zavarba ejtő. Első pillantásra úgy tűnik, mintha Bethlen egészen naiv módon elhibázná a 17. század második felére paradigmaticusan jellemző nyelvfilozófiai belátást: a szavak elsősorban nem dolgok, hanem az ember elméjében „lévő” ideákat, kognitív egységeket, *mentális tartalmakat* jelölnek, és csak ezeken keresztül dolgokat – egy meglehetősen bonyolult struktúra mentén. Másfelől – és talán épp a fenti hiánnyal összhangban – rendkívül hangsúlyos a nyelv *kommunikatív* szempontja: a szavaknak nem csak szemiotikai, hanem szemantikai aspektusát is a dolgok „mással való megismertetése”, valamint az alakítja ki, hogy „gondolatunkat a szükséghez képest egymással jobban közölhessük”. Az utóbbi idézet egészen pontosan így hangzik: „arról *gondolatunkat* a szükséghez képest egymással jobban közölhessük”: itt már úgy tűnik, hogy van valami „arról”, amire a gondolat vonatkozik, és vannak szavaink, melyekkel elsősorban e gondolatokat, mentális tartalmakat közöljük, melyeket „arról”, azaz az elmétől függetlenül fennálló valóságról képezzünk magunknak. Innen tekintve már elesik Bethlen nyelv-felfogásának naivitása: a nyelv és egységei szemantikájának a *kommunikáció* felől történő megközelítése számlájára írhatjuk azt a tényt, hogy a szavak – névszók – meghatározásában nem oly hangsúlyos az ismeretelméleti tényező. Pontosabban:

⁴ A hírnévre és a vele asszociált társadalmi reprezentációra vonatkozó történeti reflexiók irodalma szinte átláthatatlanul terjedelmes. Magyar nyelven elsősorban BENE Sándor, *Theatrum politicum: Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a korai újkorban* (Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999) című kötetét és annak bibliográfiai tételeit ajánlom az olvasó figyelmébe. A külföldi szakirodalomból különösen nagy haszonnal forgattam a következő egészen új monográfia bevezetését: Philip HARDIE, *Rumor and Renown: Representations of Fama in Western Literature*, Cambridge, Cambridge Univ. Press, 2014, Introduction 1–47.

⁵ BETHLEN, *i. m.*, 410.

⁶ *Uo.*

⁷ *Uo.*

⁸ *Uo.*

a dolgok megismerésére irányuló kognitív folyamatainkat, mentális operációinkat („hogyan jobban gondolkodhassunk”) nem annyira a megismerésnek a dolgok és az elménk között lezajló kauzális viszonya, „története” határozza meg, mintsem a nyelv kommunikatív használata. A kommunikatív szempont hangsúlyozása természetesen a nyelvi jelek konvencionálisának tézisést vonja maga után, a névszó a dolgok „megismertetésére *találatott, szerezetett* jegy”.

Bethlent az a hatásmechanizmus érdekli, amit ezen nyelvi egységek a politikai nyilvánosság szféráján keresztül képesek kifejtetni. Hallatlan érdekes a szerző azon nézete, miszerint létezik olyan kommunikációs aktusban létrejövő jelentés, mely mentes attól, hogy rá hatást gyakoroljon a nyilvánosság, vagy ő maga gyakoroljon hatást erre:

Ez a név is csak szó, mint a hír, és abban, akiről már én s te beszélünk, sem az a név, sem az a hír, amelyet mű néki adunk, vagy róla gondolunk, szólunk, vagy írunk, semmi kvalitást, valóságot, vagy változást nem okoz, nem szerez [...].⁹

Az alapszituáció itt is kommunikatív: én és te kommunikálunk egy harmadik dologról vagy személyről. Az e szituációban megfogható jelentés a megnevezés, és nagyobb nyelvi egységként tekintve, a hír által, bizonyos értelemben megmaradhat egyfajta „négy szemközti privát szférában”:

[e név] anélkül az ő Istentől adott állapotjában minden fogyasztás nélkül megmarad s megáll, valamíg tudniillik a hír és név, melyet őfelőle más elkövet, csak a hírnek és a névnek őszinte, való együgyűségének határában marad.¹⁰

Mármost e szavak és hírek jelentéseikkel együtt kiléphetnek a nyilvánosság porondjára: De mikor osztán azon túl mégyen a nyelv, [...] bezzeg már akkor kezd szenvedni, megilletetni az, akiről a szó vagyon, amint a szólók órála jól avagy rosszul szólanak, és ő azáltal az ő Istentől adatott állapotjában vagy segítettik, vagy akadályoztatik. És így innét jöttek már a világba bé ezek a szók és az embereknek *morális vagy civilis qualitas*¹¹: jó vagy rossz hírnév, gyalázat, rágalmazás, szidás, vádlás vagy dicséret, becsület, méltóság, és éltekben is, holtok után is jó vagy rossz emlékezet. Melyek mikor osztán olyan *valóság* és az embert megillető *cselekedetté* válnak, hogy az embernek azáltal élete, jószága, szabadsága, békessége s egészsége, vagy akármijében, akár maga a szóló által, akár akiknek szól, azok által, vagy előmenetele vagy akadály, romlása legyen: már az a jó vagy rossz hírnév, amelyet embernek kívánni vagy távoztatni kell.¹²

A szavak jelentése a politikai nyilvánosság szférájában egy sajátos létszférát hoz létre: morális-civilis vagy polgári minőségeket, kvalitásokat. Úgy tűnik, mintha Bethlen egyfajta realizmust képviselne a szavak – Locke-kal szólva – polgári használatában¹³ megképződő jelentéseit illetően. Sőt, a civil vagy morális *qualitasok* terminusának bevezetése arra is következtetni enged, hogy e nyelvi-szemantikai váltás esetlegesen szerződéselméleti implikációkkal is bír. Másként fogalmazva: Bethlen forrása után kutatva olyan szerzőt kell keresnünk, ahol a hírnév jogi felfogása nyelvfilozófiai keretbe illeszkedik.

Mielőtt javaslatokat tennénk a kiinduláskor felvett forrásfeltárás orientációjára, foglaljuk össze az itt körvonalazott nyelvfilozófia sajátosságait. Bethlen felfogása szerint a nyelvi jelentések *konvencionálisak*, tehát kiküszöböli a természetes nyelv rendkívül széles körben és sokféle háttér felől kifejtett 16-17. századi koncepcióját. Másfelől a jelentések még a természetes, preszociális állapotban is

⁹ *Uo.*

¹⁰ *Uo.*

¹¹ Kiemelés tőlem – S. J.

¹² *Uo.*, 410–411.

¹³ John LOCKE, *Értekezés az emberi értelemről*, ford. VASSÁNYI Miklós és CSORDÁS Dávid, Bp., Osiris, 2003, 3. 9. 3; 536.

kommunikáció eredményei, ami által Bethlent attól a mind az arisztotelianus, mind a kartézianus nyelvemléket által osztott nézettől határolhatjuk el, miszerint a nyelvi egységeink elsősorban privát jellegű tartalmakat fejeznek ki – függetlenül attól, hogy e privát mentális tartalmakat megismerő-képességünk fizikai vagy metafizikai jellegű beállításának számlájára írjuk-e. Harmadszor, a polgári közösség kommunikációjában létrejött konvencionális jelentések esetén Bethlen elkötelezett *realistának* tűnik. Úgy véli, hogy a politikai hírnév jelenségei reális kauzális hatást fejthetnek ki a társadalom – fogalmazzunk így – különös ontológiai státuszú testére.

A Bethlennél kétségkívül fellelhető erős descartes-i motívumok ellenére¹⁴ nyelvfelfogása távol áll a francia gondolkodótól. Descartes számára a nyelv kommunikatív szempontja elhanyagolható,¹⁵ illetve az *Értekezés a módszerről* című írásának 5. fejezetében¹⁶ hangoztatott ama gondolatmenetében foglalható össze, miszerint kommunikatív nyelvhasználat az elme létezése melletti bizonyíték. Nem gondolható el, hogy a *res extensa* feltételeihez alkalmazkodó bonyolult nyelvi jelsorozatokat a világ mechanikus törvényei alapján megjelenhessenek: ezek létrejöttéhez szükséges egy *res cogitans*, mely a testi jellegű, mechanikus szerkezetű jeleket ilyen bonyolult módon megszervezza. John Locke nyelvfilozófiája annyiban áll közelebb a Bethlen által megfogalmazottakhoz, hogy nála a kommunikáció szempontja jóval nagyobb szerepet játszik a jelentések megképződésekor. Azonban – Bethlennel szemben – Locke is az episztemológia felől közelíti meg a szavak primér szemantikai funkcióját, azaz a nyelvi egységek elsősorban olyan mentális tartalmak jelei, melyek végső soron visszavezethetőek érzetadatokra.¹⁷ De Locke Descartes-nál jóval nagyobb teret enged a kommunikatív jelentésképződéseknek.¹⁸ Locke eszménye az volna, ha minden szavunk szemantikai aspektusát redukálni tudnánk azon oksági folyamatokra, melyek eredményeképp mentális tartalmaink megképződnek érzéki

¹⁴ Bethlen kartézianizmusának tárgyalása meghaladná e tanulmány kereteit, arra azonban mindenképp fel kell hívni a figyelmet, hogy a 16. század végéi filozófiában egyáltalán nem példa nélküli az, ahogy Bethlen az Istenről alkotott természetes-kartézianus ismeretet összhangba hozza a kálvinista ortodoxia racionális teológiájával. Ám Bethlen bizonyos értelemben még ezen összhangot is egyéni módon teremti meg, vö. az *Előjáró beszéd* 8. részével, BETHLEN, *i. m.*, 427–432!

¹⁵ A descartes-i filozófia alapján Cordemoy fejt ki a nyelvi jelek fizikai leírását, és így fogalmazza meg tömören a kartézianus nyelvfilozófia lényegét: „Loqui est [...] signa cogitationis edere”. D. de CORDEMOY, *Tractatus physici dvo. I. De Corporis Et mentis distinctione. II. De Loqvella*, Genevae, apud Ioannem Pictetvm, MDCLXXIX (1679), 20, idézi: Hannah DAWSON, *Locke, Language and Early-Modern Philosophy*, Cambridge, Cambridge Univ. Press, 2007, 111.

¹⁶ Vö.: „S itt hosszasan elidőztem, hogy kimutassam, ha [...] volnának olyan gépek, amelyek a mi testünkhöz hasonlítani és a mi cselekedeteinket utánoznák, amennyire erkölcsileg csak lehetséges, akkor mégis volna két biztos eszközünk annak megállapítására, hogy azért mégsem igazi emberek. Az első az, hogy ezek a gépek sohasem tudnának szavakat vagy jeleket használni és úgy összekapcsolni, mint mi tesszük, ti. hogy gondolatainkat közöljük másokkal. Mert nagyon jól el tudjuk képzelni, hogy egy gép úgy van alkotva, hogy szavakat mond ki, sőt hogy egyes szavakat olyan testi cselekvések alkalmával mond ki, amelyek némi változást idéznek elő szerveiben. Pl. ha az egyik helyen érintik, az kérdezi, hogy mit akarnak tőle; ha más helyen érintik, kiabál, hogy fáj neki s több efféle. De azt el nem tudjuk képzelni, hogy a szavakat különféleképpen elrendezte s ezáltal értelmesen tudjon felelni arra, amit jelenlétében mondanak, amint ezt a legtompaszübb emberek is meg tudják tenni.” RENÉ DESCARTES, *Értekezés a módszerről*, SZEMERE Samu fordítását átdolgozta BOROS Gábor, Bp. Ikon, 1992, 64.

¹⁷ Locke nyelvfelfogására lásd általában az *Értekezés* 2. könyvének elsőt megjegyzéseit, illetve a teljes 3. könyvet! Locke alaptézise: „A szavak elsődleges közvetlen jelentésükben nem más helyettesítenek, mint a használatjuk elméjében lévő ideákat, akármennyire tökéletlenül vagy óvatlanul gyűjtötték is össze őket a dolgokból, amelyeket, mint vélik, megjelenítenek.” LOCKE, *i. m.*, 3. 2. 2; 453. – A Locke által hangoztatott óvatlanság elsősorban az érzetadatok és az általános mentális tartalmak közötti viszony reflektálatlan szemléletmódjára utal, de másfelől arra is, hogy a társadalmi kommunikáció során olyan mentális tartalmak is „keletkezhetnek” az egyes ember elméjében, melyeket nem előz meg az érzékelés kauzális folyamata. Locke nyelvfilozófiájának részletes tárgyalása: FORRAI Gábor, *A jelek tana: Locke ismeretelmélete és metafizikája*, Bp., L'Harmattan, 2005, 127–149.

¹⁸ Különösen az ún. kevert módusok nevei esetében, vö. LOCKE, *i. m.*, 3. 5. 1–15; 480–492.

benyomásainkból.¹⁹ Locke nagy sajnálattal vallja be ebbéli kudarcunkat, de rámutat a kommunikatív jelentések pozitív oldalára is: Primér értelemben soha nem tapasztalunk „gondatlanságból elkövetett emberölést”, mégis stabil politikai jogrendet vagyunk képesek létrehozni a kommunikáció során létrejött mentális tartalmaink alapján.

Ha olyan forrást keresünk, mely nemcsak elismeri a politikai nyelvhasználat jelentéskonstituáló szerepét, hanem kifejezetten előnyben is fogja részesíteni a privát érzelmi adatainkra alapuló szemantikai felfogással szemben, akkor ezt valószínűleg nem a mechanikai természettudományok által lenyűgözött első- vagy másodgenerációs kartézianusok között kell keresnünk. Arra gyanakodhatunk, hogy egy ilyen felfogás képviselője talán a társadalomfilozófiai érdeklődésű kartézianusok között akadhat. Azt javaslom, hogy forráskritikai célunkat szem előtt tartva vessünk egy pillantást Samuel Pufendorf néhány írására, különösen nyelvfilozófiai szempontból!

2. Pufendorf

2. 1. A morális vagy civil minőségek (*qualitates morales sive civiles*)

Samuel Pufendorf a *De jure naturae et gentium*²⁰ című 1672-ben Svédországban megjelent fő művét azzal a megjegyzéssel kezdi, hogy a természetes létezőkre vonatkozó filozófia mostanában nagy lépéseket tett előre, de ugyanez nem mondható el a morális létezőket (*entia moralia*) tárgyaló bölcsletről. A természetes létezőkre vonatkozó filozófia feltárja, hogy a kartézianus elme miként ismeri meg a dolgokat, hogyan veti össze ismereteit egymással, és hogyan következtet az ismertből ismeretlenre.²¹

Nekünk itt most arra kell tekintettel lennünk, hogy miként van az akarat aktusainak irányítása céljából az attribútum bizonyos neme a természetes dolgok és mozgások fölé helyezve, melyből az emberi cselekedetek különös megegyezése ered, és hogy miféle dísz és rend származik ebből az emberi életre. Az ilyen attribútumokat nevezzük morális létezőknek (*entia moralia*) [...]²²

Ezek a morális létezők egyfajta móduszok, melyeket az értelmes létezők adnak a fizikai dolgok és mozgások fölé, hogy ezáltal az ember akaratlagos cselekvéseit hathatólagosan irányítsák. Vannak olyan móduszok, melyek magából a dologból természetesen folynak, és vannak olyanok, melyeket mintegy az elme helyez rá a fizikai dolgokra és móduszokra. Az elme *impositió*jának eredményeképp létrejövő morális entitások célja – a fizikai létezőktől eltérően nem az univerzum, hanem – az emberi élet tökéletessége. Ahogy a fizikai létezők eredeti létrejöttének módja a teremtés, úgy a morális létezők létrejöttére aligha találunk helyesebb kifejezést annál, hogy az nem más, mint impozíció. Nem a fizikai dolgok belső elvei hozzák létre ezeket, hanem a már létező és fizikai szempontból tökéletes dolgok és természetes hatásaikra lesznek „rá- vagy behelyezve” az értelmes létezők akarata által, és csakis ezek determinációja hívja őket létezésre. És ezek bizonyos hatásokkal is felruházzák őket,

¹⁹ Lásd az *Értekezés* 3, 10 (*A szavakkal való visszaéléstől*) és 3, 11 (*Az iménti tökéletlenségek és visszaélések gyógymódjairól*) fejezeteit!

²⁰ Samuel PUFENDORF, *De jure naturae et gentium libri octo*, Londini Scanorum [Lund], Junghans, 1672. Az 1672-es editio princepsre a továbbiakban a szakirodalomban bevett DJN rövidítéssel hivatkozom.

²¹ DJN, 1, 1, 1; 1.

²² „Nobis illud jam est dispiciendum, quomodo ad dirigendos voluntatis potissimum actus certum attributi genus rebus & motibus naturalibus sit superimpositum, ex quo peculiaris quaedam convenientia in actionibus humanis resultaret, & insignis quidam decor atque ordo vitam hominum exornaret. Et ista attributa vocantur entia moralia [...]” DJN 1, 1, 2; 3.

melyeket ugyanezek tetszésük szerint meg is semmisíthetnek anélkül, hogy a valóságban bármiféle fizikai változás bekövetkezne.²³

A morális létezők klasszifikációját a fizikai dolgok analógiájára végezhetjük el. Jóllehet nem a szubsztanciák, hanem a móduszok osztályába tartoznak, fel lehet őket fogni a szubsztanciák szerint, mert egyes morális entitások alapul szolgálnak más morális dolgok fennállásának, méghozzá ugyanolyan elv alapján, mint ahogy a testi szubsztanciákban fennáll a mennyiség és a minőség. Ahogy bármely fizikai szubsztancia tételezi a teret, amint létezése megvalósul és fizikai mozgásait kivitelezi, úgy ennek analógiájára a morális dolgokról azt állítjuk, hogy valamiféle *statusban* (*in Situ*)²⁴ léteznek, ez létezésük és hatásaik kivitelezésének feltétele. Ezért a *status* természetét nem helytelenül fejezzük ki, ha azt állítjuk, hogy az *feltételezett morális létező* (*ens morale suppositivum*), a *tér* analógiájára, mely ugyanilyen feltételezett entitás a fizikai létezők szempontjából. Mégis jelentős a különbség is: a *tér* indifferens a benne fennálló fizikai dolgok létezésére nézvést, míg a morális *status* megszűnik, ha elveszük a személyeket, akik őt alkotják.²⁵ A hely analógiájára a *status* el lehet gondolni egyfelől *meghatározatlanul* amennyiben *morális minőségek* eredménye (*ex qualitatibus morales*); másfelől *meghatározottan*, amennyiben valamely morális mennyiségre vagy összetetésre vonatkozó szempontot foglal magába. *Meghatározatlanul* az ember *statusa* vagy *természetes állapot* vagy *hozzájáruló* (*adventus* – pozitív jogból következő) *állapot*. Az ember természetes morális *statusát* nem azért nevezzük *természetes állapotnak*, mert az az ember lényének fizikai elvei szerinti módusz, hanem azért, mert létezését biztosító impozíciója nem függ az akarattól: az ember morális *természetéből* fakad. A teljes morális-politikai létszféra az emberi elme (és nem pusztán fizikai szükségletei epikureus-hobbesiánus kulminációjának) szabad akaratú impozíciója, kivéve azt a tényt, hogy természetes képességgel rendelkezik erre az impozícióra.²⁶ Pufendorf a további megkülönböztetések alatt az ember meghatározott állapotát a hírnév példáján keresztül szemlélte: „*Meghatározottnak* lehet elgondolni bizonyos állapotokat, amennyiben az össze vannak kötve a hírnév (*existimatio*) intenzitásával vagy csökkenésével, avagy amennyiben többek vagy kevesek ítélete szerint méltóak a megbecsülésre.²⁷

Összegezve a fenti alfejezetet: amikor Bethlen az *embereknek morális vagy civilis qualitasiról* ír, akkor talán nem teljesen alaptalan az a feltételezés, hogy fogalomhasználatát a Pufendorfnak a *qualitates morales*-ről szóló elmélete motiválhatta, ahogy azt a német tudós a *De jure naturae et gentium* felvezető passzusaiiban megfogalmazta.

²³ A fenti szakasszal vö. DJN 1, 1, 3–5; 3–5.

²⁴ Pufendorf elsősorban morális *állapotot* és nem politikai *állapotot* ért a *status* latin fogalma alatt, jóllehet a morális entitások tárgyalása nem erkölcsfilozófiai, hanem kifejezetten politikai kontextusú. Pufendorf célja itt a legtágabb értelemben vett társadalmi lételmélet (Horst Dreitzel megfogalmazásában: *Ontologie des Rechts*) felvázolása, ami magába foglalja úgy a privát moralitást, mint ahogy a közösségi politika motívumait. Vö. Horst DREITZEL, *Samuel Pufendorf = Grundriss der Geschichte der Philosophie: Die Philosophie des 17 Jahrhunderts*, IV, Zweiter Halbband, hrsg. Helmut HOLZHEY, Wilhelm SCHMIDT-BIGGEMANN, Basel, Schwabe & Co AG, 2001, 757–812, különösen 765. Másfelől az *entia moralia* mint általános jogi lételmélet átvészi a római jog tradicionális tipológiájának szerepét (*persona, res, actio*).

²⁵ A fenti gondolatmenettel vö. DJN 1, 1, 6, 5–6.

²⁶ DJN 1, 1, 7; 6.

²⁷ „*Determinate considerari possunt aliqui status prout adjunctam habent intensionem aut remissionem existimationis, seu prout multum aut parum honorifici censentur.*” DJN 1, 1, 9; 8.

2. 2. A hírnév (existimatio)

Pufendorf jogi előadásainak részét képezhette a hírnévről szóló kurzus is, ennek részletes tartalmáról egy Ericus Teet nevű svéd respondens Pufendorf által vezetett disszertációjából²⁸ értesülünk, amit a német tudós összegyűjtött akadémiai disputációi között olvashatunk *De existimatione* címmel. A Teet-féle disszertációt Pufendorf beépíti mind a *De Jure naturae et gentium*ba,²⁹ mind rövidített formában a *De Officio Hominis et Civis juxta legem naturalem*be,³⁰ de már a jóval a svéd hallgató disputációja előtt szerepel egy existimatio-fejezet az *Elementa jurisprudentiae*-ben³¹ is. Az *existimatio* pufendorfi tárgyalása elsősorban nem morálfilozófiai, hanem politikai-jogi reflexiók tartalmaz. Ez által Pufendorf a római jog régi hagyományához nyúl vissza, jóllehet nem veszi át a *Corpus juris* definícióját, hanem újat alkot. A klasszikus, Callistratusra visszavezethető római jogi definíció így hangzott:

Existimatio est dignitatis illaesae status, legibus ac moribus comprobatus, qui ex delicto nostro auctoritate legum aut minuitur, aut consumitur.³²

A hírnév a sértetlen méltóság állapota, melyet a törvények és az erkölcsök tanúsítanak, és amelynek mértéke saját hibánkból kifolyólag csökkenhet vagy akár teljesen semmivé lehet.

Pufendorf meghatározása:

Est autem existimatio valor personarum in vita communi, secundum quem aptae sunt aliis personis exaequari aut comparari; eisque vel antehaberi, vel postponi.

A hírnév a személyek értéke a közösségi életben, melynek megfelelően egyenlővé tehetőek vagy összehasonlíthatók más személyekkel, és velük szemben előnyben vagy hátrányban részesíthetőek.

Pufendorf kiemeli az *existimatio*t annak tradicionális rendszertani helyéről (a jogképességet befolyásoló tényezők alól),³³ és új, az interszjektív viszonyok lételméletén alapuló társadalomfilozófiájának kulcsmozzanatává emeli. Nyilvánvaló az is, hogy Bethlen definíciója nem pontosan Pufendorf általános meghatározását adja vissza. Ennek ellenére a magyar gondolkodó által hangsúlyozott kommunikatív jelleg osztja a pufendorfi interszjektivitás nézőpontját, mely éles kontrasztban áll a klasszikus római jogi formula törvénycentrikusságával. Pufendorfnál az *existimatio* vizsgálatában az ún. *existimatio intensiva* osztálya jelöli ki a *honor*, azaz a becsület területét, ami Bethlen témája a következő fejezetben. Pufendorffal szemben Bethlen a hírnév taxonómiája helyett a hírnév nyelvi alapegységének, azaz a szónak (az általában vett névnek) a meghatározásával folytatja. Jóllehet az *existimatio*-fejezet (DJN 8,4) nem tartalmaz explicit reflexiókat a nyelv és a hírnév viszonyáról, implicit módon mégis arra a nyelvfilozófiára támaszkodik, amit Pufendorf főműve 4. könyvének elején ad elő.

²⁸ Samuel PUFENDORF [Praeses] ERICUS TEET [Respondens], *Dissertatio de existimatione*, Heidelbergae, Walter, MDCLXVII (1667).

²⁹ DJN 8, 4, 1–31; 1104–1143.

³⁰ Samuel PUFENDORF, *De officio hominis et civis juxta legem naturalem libri duo*, Londini Scanorum [Lund], Junghans, 1673; 2. könyv 14. fejezet.

³¹ Samuel PUFENDORF, *Elementorum iurisprudentiae universalis libri duo*, Hagae 1660, Def. 9. Az 1673-as cambridge-i kiadásban 69–73. oldalakon olvasható a szöveg. Tudjuk, hogy Bethlen 1662 tavaszán Heidelbergben hallgatta „akkori igen ifjú, de azután nagy híres tudós juris doctort” (BEHLEN, *i. m.*, 573), Pufendorfort, aki Grotiusról tartott előadásokat. Az *Elementa iurisprudentiae* rövid *existimatio*-fejezete azonban még nem nyújt elég alapot Bethlen gondolatainak lenti rekonstrukciójához; ha a Pufendorf-hatás tézise igazolódik, akkor fel kell tételeznünk az 1672-es DJN ismeretét is Bethlennél.

³² *Digesta* 50, 13, 5, 1.

³³ Vö. FÖLDI András–HAMZA Gábor, *A római jog története és institúciói*, Bp., Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, 2014, 223.

2. 3. A nyelv

Miután a *De jure naturae et gentium* első három könyvében tisztázta a politikai szféra ontológiai státuszát, valamint a természetes és civil állapotbeli jogok és kötelezettségek általános témáját, Pufendorf a 4. könyv első fejezetében ismerteti nyelvfilozófiai nézeteit. A nyelvfilozófiai gondolatmenet szerves részét képezi az összkompozíciónak, amennyiben a mű elején ismertetett és végig a mű gerincét alkotó társadalom-ontológia morális minőségei nyelvi aktusok eredményeképp jönnek létre.

Pufendorf Arisztotelész *Politikájának* híres meghatározásával kezd, miszerint az ember politikai állapot, majd felhívja a figyelmet az Arisztotelész-exegézisek ama közhelyére, hogy az antik filozófus az ember természetes közösségalkotó képességét megállapító mondatot követően ezen antropológiai sajátosságot szorosan összeköti a *nyelvhasználat* humán adottságával. Pufendorf felmondja a természetes és konvencionális jelek közötti filozófiai leckét, majd a nyelvi jeleket teljes egészében konvencionális jellegűnek tartja.

Ugyanis világos, hogy az emberrel nem született vele semmiféle nyelv, hanem szokás által tanulja meg azt. Az sem tűnik valószínűnek, hogy valamely egyetlen ember kezdetben a nyelv egészét összefűzte volna, és kitalálta volna szubtilisen a szavak kombinációját, és a dolgokkal való megegyezését.³⁴

Az ilyen jelek végtelen változatossága figyelhető meg a polgári társadalmakban, melyekkel az emberek bizonyos dolgokat jelezni szoktak. A hasznosság és a kommunikatív nyelvhasználat szempontját Pufendorf a nyelv genezisééről szóló híres lucretiusi passzusok³⁵ idézésével hangsúlyozza, majd kifejti, hogy még Ádám sokak által természetesnek tekintett nyelve sem volt mentes bizonyos voluntarista vonásoktól.³⁶ Mindezek után a természetes nyelv kérdésének bemutatása érdekében Platón *Kratülosz* című dialógusához fordul.³⁷ Három érvet idéz a Platón által színre vitt Kratülosztól a természetes nyelv, a szavak jelteste és azok jelentése közötti természetes kapcsolat mellett, és két érvet a konvencionális mellett Hermogenésztől. Pufendorf egyetértően idézi Platón Hermogenésztét: a szavak jelentése konvencionális és társadalmi konszenzus függvénye.

Társadalomfilozófiai szempontból hallatlan jelentőségű a nyelvi konvencionális pufendorfi tárgyalása: a nyelvi jelek megegyezésen alapuló használata ugyanúgy elengedhetetlen feltétele a morális minőségekről alkotott nézeteinek, mint ahogy szerződéselméletének is. Jóllehet a német gondolkodó nem tárgyalja a teoretikus kartézianizmus ismeretelméleti problémáit,³⁸ mégis tendenciaszerűen egy (hobbes-i értelemben vett) antikartézianus felfogás felé hajlik, azaz mentális tartalmaink geneziséét jóval nagyobb mértékben írja a társadalmi kommunikáció és konszenzualitás számlájára, semmint a test és az elme interakciójának privát módon hozzáférhető folyamatára – értelmezzük azt bármilyen módon is.

³⁴ „Nullam enim linguam homini congenitam, sed adsuetudine omnes addisci, in aprico est. Nec illud verisimile videtur, unum aliquem hominem initio linguam quamquam integram concinnasse, & quidem excogitata subtiliter vocum combinatione, ac cum rebus convenientia.” DJN 4, 1, 3, 386.

³⁵ *Uo.*, vö. LUCRETIVUS, *De rerum natura* V, 1015–1042, magyarul: *Uó.*, *A természetéről*, ford. TÓTH Béla, Bp., Kossuth, 1997, 168–169.

³⁶ DJN 4, 1, 3; 386–387.

³⁷ DJN 4, 1, 4; 388.

³⁸ Pufendorf két szálon köthető a formálódó kartézianus paradigmához: egyfelől egykori tanára, Erhard Weigel (aki Leibnizet is oktatta Jénában) matematikai erkölcstana, másfelől a Hobbeshoz fűződő ambivalens viszonya révén. Vö. DREITZEL, *i. m.*, 777–778.

2. 4. Bethlen hírnév-koncepciója a De jure naturae et gentium tükrében

Milyen tanulságokkal szolgál mindez Bethlen nyelvfilozófiai gondolataira nézvést? Úgy tűnik, hogy Bethlennek a névről alkotott definíciója messzemenően magán viseli a pufendorfi konvencionális és kommunikáció-központúság ismérveit. Ennek ellenére Pufendorfnál nem találunk olyan meghatározást, mely szigorúan filológiai szempontból Bethlen forrásául szolgálhatott volna a hírnév meghatározására vonatkozóan. Ha azonban fellapozzuk Platón *Kratülosz* című dialógusát, mely a német gondolkodó fent idézett nyelvfilozófiai fejtegetéseinek legfontosabb hivatkozási alapja, akkor talán közelebb kerülhetünk az esetleges forrásokhoz. Platón a dialógus felvezető részében Szókratészt úgy lépteti fel, mint a hermogenészi konvencionális cáfolóját, hogy a dialógus középső részében a kratüloszi természetes nyelv koncepciójának abszurdítására mutasson rá etimológiai fejtegetései során. Az felvezető rész egyik passzusában (*Kratülosz* 388b) Szókratész úgy fogalmaz, hogy „Közlési, tanítási eszköz akkor hát a név és a lényeg rendezője.”³⁹ A hely Ficino fordításában így hangzik:

Nomen itaque rerum substantias docendi discernendique instrumentum est.⁴⁰

A platóni részlet és a bethleni névdefiníció közötti párhuzam mellett szól, hogy 1) dologra, nem kognitív tartalomra vonatkozik, 2a) megvan a megkülönböztetés (*discernendi*) és a 2b) megismertetés (*docendi*) mozzanata is. A szűkebb kratüloszi szöveghely ugyan nem tartalmazza, de a tágabb platóni kontextus egyértelműsíti a konvencionális jelfelfogás és a megismerés Bethlen meghatározásában megjelenő ismérveit. Konkrét forrás híján filológiai szempontból tartható rekonstrukciónak tűnik az, hogy Bethlen vagy Bethlen forrása Pufendorf nyelvfilozófiai fejtegetései nyomán felütötte Platón *Kratülosz* című dialógusát, és onnan vette a tág értelemben vett név, azaz névszó definícióját.

3. Kontextusok

3. 1. A kartézianizmus

Bethlen elkötelezett realistának tűnik a *morális vagy civil kvalitásokat* illetően, melyek képesek arra, hogy „valósággá és az embert megillető cselekedetté” váljanak. Vajon e realizmust hogyan értékeljük Pufendorf társadalomfilozófiájának tükrében, melynek Bethlen által is osztott alapfeltétele egy kommunikatív-konvencionális nyelv-felfogás? A nyelvi konvencionális *nominalizmusa* és a morális minőségek *realizmusa* közötti feszültség nemcsak a magyar gondolkodó szövegében érhető tetten, hanem alapvető jellegzetessége a német filozófus főművének is.⁴¹

A DJN módszertana mindenekelőtt Arisztotelész ellenében fogant. A társadalom esetleges-történeti létmódja ellenére nem csak valószínű ismereteket tesz lehetővé a politikai filozófia számára. Jóllehet *lényege szerint* megismerhetetlen a politikum (hiszen Pufendorf e szempontból döntően nominalista: eredeti értelemben nem létezik a politikai-jogi létszféra), az itt előforduló sajátosságokról mégis lehetséges elméleti tudomány. A politikai ismeretek tárgyai nem univerzálék, hanem a világ fizikai állapotain kontingensen fennálló sajátosságok. E – modern filozófiai terminussal

³⁹ PLATÓN, *Kratülosz*, ford. SZABÓ Árpád = *Platón Összes Művei I*, Bp., Európa, 740.

⁴⁰ *Platonis philosophi quae exstant graece ad editionem Henrici Stephani accurate expressa cum Marsilii Ficini interpretatione [...]* volumen tertium, Bponti, Ex Typographia Societatis, MDCCLXXXII, 239.

⁴¹ A következő gondolatmenet Dreitzel összefoglalását követi: DREITZEL, *i. m.*, 779–781.

– szupervenies sajátosságokat *antropológiai* szempontból közelíti meg Pufendorf úgy az *Elementa jurisprudentiae*-ben, mint ahogy a DJN-ben⁴² és a *De officio hominis*-ban is:⁴³ ezek eredete az emberi elme szabad akarató *impozíciója*, mely *impozíció* antropológiai képességét Isten ülteti el az emberben. Már a politikum szférájának ilyen antropológiai eredeztetése is lehetővé teszi, hogy – Arisztotelész felfogásától eltérően – deduktív rendszerként írjuk azt le, melyben a normák a *sociabilitas* természetes törvényének kontingens elvéből lesznek levezetve. A DJN azonban felvonultat egy másik perspektívát is, amennyiben az elme *impozíciója* folytán a fizikai létszféra tárgyain fennálló morális-civil minőségek kifejezetten morális létezők, *entia moralia*. Ez a megközelítés már erős *metafizikai* státuszt tulajdonít a moralitás létszférájának. A DJN bevezetésének az *entia moralia*-val kapcsolatos fejtegetéseit a vonatkozó szakirodalomban a főmű egyfajta zárványának tekintik, mely ellentétben áll a máshol jóval hangsúlyosabb antropológiai szemponttal. Az azonban teljesen bizonyosnak tűnik, hogy Pufendorf az *entia moralia* elméletét a kartézianus Erhard Weigeltől⁴⁴ (1625–1699) veszi át,⁴⁵ a klasszikus tanulmányt erre vonatkozóan a neves filozófiatörténész Wolfgang Röd jegyzi.⁴⁶ A pufendorfi zárvány Röd szerint legalábbis felveti azt a kérdést, hogy nem tekinthető-e úgy, mint a kanti normák lételméletének egyfajta előképe.

Bethlen szempontjából mindez azért érdekes, mert a hírnévnek morális minőségként történő pufendorfi felfogása így jól illeszkedik az *Előljáró beszéd* erősen kartézianus filozófiai alapállásába. Vagyis: Bethlen akár Pufendorfnál is támaszra lelhetett akkor, amikor a konvencionalista nyelvi jelentésekben artikulálódó politikum realista felfogását képviselte. A kartézianizmus természetfilozófiájának elfogadása mellett Pufendorf elhatárolódott ugyan annak gyakorlati filozófiától, mégis az *entia moralia* Weigeltől átvett elmélete tagadhatatlanul metafizikai vonás gondolkodásában.⁴⁷ Bethlen sajátos színezetű kartézianizmusa – mely alól talán épp a hírnév tárgyalása jelenthet kivételt filozófiai gondolatmenetei között – bizonyosan érzekelte a Pufendorfnál Weigel hatására keletkező „kiskaput”, mely – még ha csak átmenetileg, a DJN egyik alfejezete erejéig is – Hobbes felől Descartes irányába helyezi át politikai filozófiáját. Erhard Weigelnek Bethlenre gyakorolt esetleges közvetlen hatásának vizsgálata további kutatásokat igényel.

⁴² Lásd a DJN 1, 3–9; DJN, 2, 1–3 fejezeteket!

⁴³ Dreitzel, *i. m.*, 778.

⁴⁴ A Weigelre vonatkozó újabb irodalomra vö. DREITZEL, *i. m.*, a régebbi szakirodalommal kapcsolatban informatív RÖD, a 46. jegyzetben *i. m.*, 58–62.; Weigel viszonya a kartézianizmushoz vitatott (RÖD, a 46. jegyzetben *i. m.*, 61), bár Dreitzel tényként kezeli („spezifischer Cartesianismus Erhard Weigels”, DREITZEL, *i. m.*, 780). Mindenesetre a német gondolkodó már 1658-ra kifejleszti az *impositió*ról és az *entia moralia*ról szóló elméletét: így Pufendorf már az *Elementa*-ban (1660) támaszkodhat az *impositio* gondolatára, még ha az *entia moralia* tézise csak a későbbi DJN-ben (1672) jelenik is meg.

⁴⁵ Weigel következő műveiben fejti ki a morális létszféra ontológiáját a matematika metafizikai primátusának homlokerében: Erhard WEIGEL, *Analysis Aristotelica ex Euclide restituta*, Jéna, Grosius, 1658; Uő, *Idea Matheseos Universae*, Jéna, Bauerhöfer, 1669; Uő, *Arithmetische Beschreibung der Moralischen Weisheit*, Jéna, Bielcke, 1674; Uő, *Philosophia Mathematica, Theologia Naturalis*, Jéna, Birckner, 1693.

⁴⁶ Wolfgang RÖD, *Erhard Weigels Lehre von den entia moralia* = Archiv für die Geschichte der Philosophie 51(1969) 1, 58–84.

⁴⁷ DREITZEL, *i. m.*, 780.

3. 4. A hírnév⁴⁸ Pufendorf előtt és után (Freher és Thomasius)

Egészen zavarba ejtő, hogy a kortárs idevágó publikációkban nem találunk párhuzamos megfelelőket Bethlen hírnév-definíciójára.⁴⁹ Pufendorf definíciója vízvázalósnak tekinthető a *fama-* és *existimatio*-irodalom kora-újkori történetében. Pufendorf előtt a római jogi meghatározás és annak skolasztikus értelmezései uralják a műveket, míg a DJN 1672-es publikációja után mindenki Pufendorf szövegéhez tartja magát – és tendenciaszerűen az is megállapítható, hogy a callistratusi formulát a pufendorfi koncepció keretein belül értelmezik újra. A vonatkozó 16–18. századi hatalmas irodalomból emeljünk ki két személyt! Egyfelől Marquard Freher (1565–1614), akinek munkáit⁵⁰ még a 18. században is igen gyakran hivatkozzák, másfelől az elsőszámú Pufendorf-tanítványként számon tartott Christian Thomasius személyét, illetve az általa vezetett 1709-es hallei, *De existimatione*⁵¹ címmel megvitattott disszertáció néhány tézisét!

Freher, akire talán a téma legjelentősebb Pufendorf előtti összegzőjeként tekinthetünk, a 16. század végén összefoglalja mindazt, amit a klasszikus tradíció a *fama*, illetve az *existimatio* alapvetően jogi kontextusban megfogalmazott: e mű közvetíthette Bethlen számára a római jogi felfogást és annak skolasztikus értelmezéseit.

A *Tractatus de fama publica* elején a német humanista felidézi a hírnév definiálására tett kísérletek legfontosabbjait. Guillelmus Durandus (1230–1296) definíciója szerint a hírnév a *köz népnek* vagy annak nagyobb részének egy olyan dologra vonatkozó véleménye, mely dologgal kapcsolatban egyetértésre jutott. Freher kiemeli a Durandus által hangoztatott konszenzus római jogi eredetét. Durandusszal szemben Iacobus de Arena (1270–1320) e közösen osztott vélemény geográfiai határait hangsúlyozza: meghatározása szerint a hírnév valamely *régió* vagy annak nagyobb része által osztott közös vélemény – Iacobus de Arena rámutat a hírnév nyelvi jellegére is, amennyiben azt mindig *beszéddel* vagy *szóval fejezik ki*. Thomas de Piperata (†1282) is hasonló definíciót ad: a hírnév (*fama*) az, amiről valamely város, vár, falu, környék, ország vagy régió tagjai közös véleményt formálnak, amit közösen értékelnek avagy amiről közösen vélekednek, mégpedig *nyilvános – jóllehet nem bizonyos, igaz és nyilvánvaló – szóhasználat*tal. A hírnévnek az utóbbi skolasztikus szerző által hangoztatott bizonytalanságára vonatkozóan Bartolus (de Sassoferrato, 1313–1354) arra mutat rá, hogy a hírnév olyan szavakkal kifejezett közös vélemény, melynek eredete a *feltételezés*. Albertus de Gandino (1250–1300?) szerint e nyilvános és közösen osztott híresztelés olyan pusztá feltételezésből ered, melynek *szerzője* bizonytalan. Freher egy újabb keletű meghatározással zárja a sort: Doctor Navarrus (Martín de Azpilcueta, 1491–1586) a hírnevet a nép körében elterjedt tanúbizonyoságnak tartja valamely dologra vonatkozóan.

⁴⁸ A Bethlen hírnév-felfogásának kontextusát képező 16–18. századi latin nyelvű források esetén nemcsak a *famát*, hanem az *existimatiót* is hírnévnek fordítom – számos más lehetőséget figyelmen kívül hagyva. Eljárásomat nemcsak az alábbi thomasiusi példa legitimálja, hanem a téma kortárs szakirodalmi kezelése is, vö. HARDIE, a 4. lábjegyzetben *i. m.*, passim.

⁴⁹ Vö. például Georg Christoph SCHEFFER, *Theses Inaugurales De Fama*, Altdorff, Göbelianus, 1662; Enoch GLAESER [Praeses]–Godofredus LISCHKE [Respondens], *Disputatio Juridica De Fama Eiusque Imminutione*, Helmstadii, Müller, [1663]; Janus a. W. SCHLUCHER: *Dissertatio juridica de debita ac legitima vindicatione existimationis. Ubi & de duellis*. Amstelædami, Ex Officina Wetsteiniana, 1717; Fabian TÖRNER [Praeses]–Jonas BULLER [Respondens], *Dissertatio Academica De Fama*, Upsaliae, Werner, [1724]!

⁵⁰ Marquard FREHER, *Tractatus de fama publica*, Basiliae, Henricpetri, 1591; Uő, *Tractatus de existimatione acquirenda, conservanda et amittenda, Sub quo & de Gloria, & de Infamia*, Basileae, Henricpetri, 1591.

⁵¹ Christian THOMASIIUS [Praeses] – Zacharias SCHMIDT [Respondens], *Diss. inaug. de existimatione, fama et infamia extra rempublicam*, Halae Magdeburgicae [Halle], Litteris Salfeldianis, 1709 – átvéve szó szerint a disszertációk össziadásába, vö. Christian THOMASIIUS, *Dissertationum Academicarum Varii Argumenti Inprimis Iuridici Argumenti Tomus Tertius*, Halae Magdeburgicae, Gebauer, MDCCLXXVII [Halle 1777], 239–262.

A tradíció ismertetése után Freher arra mutat rá, hogy minden szerző magasabb rendűnek tartja saját meghatározását, ám a német humanista úgy véli, hogy nem kell e különbségekkel foglalkoznia. A maga részéről Thomas de Piperata definícióját részesíti előnyben, ám nem azért, mert ez tökéletesebb volna a többinél, hanem azért, mert megfogalmazása világosabb. A hírnév meghatározását illető sokféle-
ség diagnózisa után így fogalmaz Freher:

Hogy igazából mi is volna a hírnév, az az olvasó számára magából az itt elővezetett tárgyalásból jobban érthetővé fog válni annál, mintha valamely definíció segítségével meg lehetne magyarázni azt. A hírnév ugyanis oly ingadozó és oly sokféle, hogy Próteuszhoz vagy Vertumnushoz hasonlóan semmiféle béklyóba nem lehet belekényszeríteni és abban fogva tartani úgy, hogy el ne illanjon.⁵²

Freher véleményével szemben Bethlen úgy véli, hogy kifejezetten meg lehet adni a hírnév definícióját. A római jogi tradícióra támaszkodó skolasztikus formulákkal szemben feltűnő, hogy Bethlen kifejezetten egy individuumok közötti kommunikációs szituációt vesz alapul a hírnév definíciójakor.

Ha Frehernél nem is akadtunk rá a hírnév bethleni meghatározására, a német humanista műveit mégis be kell vonnunk az *Előjáró beszéd* elemzésébe, ugyanis a hírnévről szóló filozófiai fejtegetés teológiai legitimitása közben mindketten az Ószövetség ugyanazon helyeire hivatkoznak,

Amint Salamon mondja, *Eccl. 7: 1: Az embernek jobb a jó hírnév a legjobb vagy drágább kenetnél; és Prov. 22: 1: Kivánatosb a jó hírnév a nagy gazdagságnál; ezüstnél és arannál a kedvesség jobb. Hogy Salamon e világon minden embernél bölcsebb volt, maga az Isten mondja, 1. Kir. 3: 12.*⁵³

[...] sapientissimus rex Salomon, cum omnia humana, vt leuia & inania contemneret vnam hanc excipit, & quasi mente incitatus exclamat; *illius suauitatem vnquentis suauissimis & odoribus preciosis esse praeferendam*. Ita enim est apud Ecclesiasten cap. 7: *Melius nomen bonum bono oleo*. [...] In prouerbijis etiam scriptum est cap. 22. *Magis expetendum esse nomen honestum, quam diuitias multas: Argento & auro praestantiorem esse bonam gratiam.*⁵⁴

Valószínűsíthető, hogy nem példa nélküli Salamon alakjának alkalmazása a szekuláris hírnév teológiai apológiájában, Bethlen mindenesetre láthatóan kedvet leli az Ószövetségben olvasható kenet- és illat-metaforika kibontásában. Ennek ellenére Frehernél hiányzik úgy a hírnév nyelvfilozófiai megközelítése, mint ahogy a Bethlen általános névdefiníciója is.

Christian Thomasius miután rögzíti a római jogi definícióval szembenálló pufendorfi meghatározást, mestere szemére veti, hogy nem használja a Frehernél összegyűjtött gazdag anyagot. A DJN existimatio-fejezetét illető kritika fő iránya azonban mégsem ez. Thomasius mindenekelőtt azt kifogásolja Pufendorf szövegében, hogy az nem különítette el az *existimatiót* a *famától*:

A fama és az existimatio abban különbözik, hogy míg az előbb az emberek más emberekről alkotott véleményét jelenti, addig az *existimatio* jelentése bővebb, amennyiben magába foglalja bárkinek a saját magáról alkotott véleményét és ilyen értelemben majdhogynem azonos jelentésű a lelkiismerettel.⁵⁵

⁵² „Quid autem sit vere fama, lectori ex ipso filo tractionis institutae patescet melius, quam vlla definitione possit explicari. Es enim fama aliquid ita inconstans & varium, vt Prothei illius aut Vertumni instar nullis fere vinculis string & comprehendi valeat, quin aliqua eelabatur.” FREHER, *i. m.*, 3.

⁵³ BETHLEN, *i. m.*, 408–409.

⁵⁴ FREHER, *i. m.*, 83–84.

⁵⁵ „Differunt fama et existimatio, quod illa denotet iudicium aliorum hominum de aliis hominibus, existimatio latius pateat, involvens etiam iudicium cuiuslibet de seipso, & tum fere conscientiae aequipollet.” THOMASIVS—SCHMIDT, *i. m.*, 6.

E megkülönböztetés szellemében Thomasius így fogalmazza át mestere definícióját:
 [...] az *existimatio* általában véve [egy individuum] ítélete önmaga és mások értékéről,
 míg a *fama* többek ítélete mások értékéről.⁵⁶

Thomasius tehát megkülönbözteti a *famát* és az *existimatiót*: az *existimatio* mindig egyes személy értékelése önmaga vagy mások értékéről, a *fama* esetében azonban az értékelők mindig többen vannak, és hiányzik az önértékelés mozzanata is. A thomasiusi modell mintha közelebb állna Bethlenhez, aki két individuum kommunikációjában definiálja a hírt: így közvetlenül be tudja vezetni a nyelvfilozófiai téziseket. Bethlen valószínűleg nem olvasta Thomasiust, de érdekes a probléma kibontásának hasonló orientációja: a Pufendorfnál hangsúlytalan individuális vélekedés, mint a hírnév kiindulópontja, Thomasius tárgyalásának részét képezi. Thomasius sem fog a nyelv problémájába bonyolódni a témát illetően, de az *existimatio* egyéni perspektívába helyezése mintha közös gondolat volna. Ám a különbségek is nyilvánvalóak: Bethlen definíciójának tárgya az a hírnév, ami Thomasiusnál a *fama*: nem tartalmazza az önreflexiót; a bethleni hírnév individuális vélekedésre alapul, ami ellenben a thomasiusi *existimatio* jellegzetessége.

4. Összegzés

Összegzésként elmondhatjuk, hogy Bethlennek az *Előljáró beszéd*ben kifejtett hírnév-konceptiója egy olyan nyelvfilozófiai perspektívában keletkezik, mely szorosan kapcsolódik mind a 17. század paradigmaticusan szerződéselméleti jellegű jog- és politikai filozófiájához, mind ahhoz a társadalomfilozófiai realizmushoz, mely Pufendorf főművének bevezetésében érhető tetten. Fontos rámutatnunk arra is, hogy a hírnév tárgyalása teljesen mellőzi a máshol oly hangsúlyos teológiai mozzanatokat. Miután a szerző az ószövetségi Salamon-idézetek elemzésével legitimálja a szekuláris hírnév filozófiai vizsgálatát, azt a társadalom szférájának általános jellemzőjeként tárgyalja.⁵⁷ A hírnév holisztikus politikai perspektívába emelésén túl azt is pufendorfi vonásnak tarthatjuk, hogy Bethlen kifejezetten definiálja a hírnevet, úgy tűnik, nem volt idegen tőle egy deduktív jellegű politika- illetve társadalomelmélet. E szempontból az *Előljáró beszéd* fent elemzett néhány mondatának intellektuális környezete valahol a Weigel–Pufendorf–Thomasius neveivel fémjelzett gondolkodói irányzat környékén lokalizálható. E környezet láthatárán pedig nem is olyan messze felbukkanhat Hobbes *Leviathanja*, különösen az első könyv 5. és 10. fejezetei. Másként fogalmazva: a politika-elmélet nyelvfilozófiai alapozása és kitapinthatóan deduktív eszménye a hírnévről szóló rövid fejtegetésben jól illeszkedik a kortársakat foglalkoztató társadalomfilozófiai kérdésfeltevésekbe. Amennyiben belátásaink helytállóak, akkor véleményem szerint ezeket nemcsak az *Önéletírás* egészének elemzésekor érdemes szem előtt tartanunk, hanem ezek felől talán bizonyos kilátás nyílik Bethlen nagyon is gyakorlati jellegű politikai publicisztikájára is.

⁵⁶ „[...] existimationem in genere esse iudicium de valore sui ipsius & aliorum, famam iudicium plurium de valore aliorum.” *Uo.*, 9.

⁵⁷ A hírnév rövid filozófiai tárgyalása után a *becsület* fejtegetése már nem nélkülözi a teológiai mozzanatokat: ezek bemutatásáról ezúttal lemondunk.

BETHLEN UND DER RUHM*(Das Problem der Rezeption Pufendorfs)*

Die Studie unternimmt eine Analyse des Zweiten Teils im Vorwort der *Autobiographie* Miklós Bethlens. Die knappe Passage verbindet sich eng zum Ersten Teil: nach der Sicherung der Objektivität der Geschichte in der Subjektivität der *Erinnerung* wird im Zweiten Teil die öffentliche Geschichte und Politik durch *Ruhm* (*fama/existimatio*) konstituiert. Die Forschung hat bislang keine Aufmerksamkeit auf die wohl offensichtliche Tatsache gemacht, dass Bethlen den Ruhm als wesentliches Konstitutivum der Politik *sprachphilosophisch* begründet.

Die Studie untersucht die möglichen intellektuellen Ursprünge für diese sprachliche Einbettung der Öffentlichkeit. Die Art und Weise, wie Bethlen die öffentliche Sphäre der Politik skizziert, zeigt gewisse Merkmale des naturrechtlichen Denkens Pufendorfs auf. Aus der Autobiographie kommt deutlich vor, dass Bethlen als Student während der Jahre 1661 und 1662 in Heidelberg die Gelegenheit hatte, die Vorlesungen des frühen Pufendorfs persönlich erleben zu können, deren Hauptthema die Rechtauffassung von Grotius war. Die Anwendung der Formel „moralische und zivile Qualitäten“ (DJN 1,1,1-23), die Heraushebung der *existimatio* als wesentlichen Bestandteil der Ontologie der Gesellschaft gegenüber ihrer relativ unbetonten Rolle im römischen Rechtssystem (DJN 8,4,1-31) oder die Betonung der *sprachlich-kommunikativen* Entstehung und demzufolge der konventionellen Semantik der Einheiten der (nicht nur) politischen Sprache (DJN 4,1,1-21) weisen darauf hin, Bethlen sei von Pufendorf oder durch die Debatten um Pufendorf stark beeinflusst. Der kommunikativ-konventionelle Charakter der Sprache wird mit einer Art von Realismus der moralisch-zivilen Qualitäten ergänzt: das Dilemma konventioneller Nominalismus *versus* Realismus der zivilen Qualitäten lässt sich bei Bethlen ebenso problematisch diagnostizieren, als bei Pufendorf.